

Sokken & Kousen

Gebreide sokken. Iedereen heeft ze, al zijn ze in het gebruik nauwelijks zichtbaar. Je draagt ze meestal onder een lange broek en voor sneakers zijn er zelfs onzichtbare, boordloze sokken. Eigenlijk is een sok een kous met zeer korte schacht, die ongeveer tot de helft van het onderbeen reikt. Tegenwoordig zijn sokken een vorm van massaproductie, gebreid met computergestuurde machines, effen of met ingewikkelde en kleurrijke motieven, of zelfs bedrukt met eigen foto's of teksten. Ze zijn vaak zo goedkoop dat men ze weggooit als er gaten in vallen. En toch worden er nog steeds sokken met de hand gebreid, effen of met ingewikkelde patronen. Waarom nemen mensen daarvoor de tijd?

De aanleiding tot deze tentoonstelling van met de hand gebreide sokken is de vondst van een paar zijden kousen uit de zeventiende eeuw in het 'Palmhoutwrak'. Dat ligt in de buurt van Texel op de bodem van de Waddenzee. Ze lagen opgerold in een knoedeltje, zoals de meeste sokken tegenwoordig ook in de kast liggen. Deze kousen, zo'n 380 jaar geleden gebreid, waren aanleiding tot wetenschappelijk onderzoek door Chrystel Brandenburgh van Brandenburgh Textile Archaeology en het Huis van Hilde, archeologiecentrum van Noord-Holland in Castricum. In samenwerking met het Textile Research Centre (TRC Leiden) hebben ervaren breiers en breisters hun handwerkkennis ten dienste van dit onderzoek gesteld.

Zelfgemaakte sokken zijn sterker, warmer en kunnen helemaal naar eigen smaak en inzicht gebreid worden. Voor een brei(st)er is een sok een handzaam breiwerk, een relatief klein en overzichtelijk project met veel mogelijkheden. Bovendien zijn op internet en vooral op de speciale online brei-gemeenschap *Ravelry* bijna anderhalf miljoen patronen te vinden. Ook worden er bij *Ravelry* stimulerende sokken-breicompetities gehouden, zoals *Sock Madness*, waarbij de deelnemers om de veertien dagen een nieuw patroon krijgen om te breien.

Kortom, dit alles nodigt uit om de collectie sokken en kousen in het TRC nader te bekijken. Zijn daarin ook nog onbekende breitechnieken te ontdekken? Veel inspiratie kan wellicht worden opgedaan door de kleurrijke sokken met complexe, ingebreide motieven uit het Midden-Oosten en de Balkan. Die zijn vrijwel allemaal vanaf de teen omhoog gebreid, in tegenstelling tot de Nederlandse traditionele sokken, die vanaf de boord zijn gebreid. De warme lange kousen uit Afghanistan, die in de jaren '60 en '70 meegenomen werden door avontuurlijke reizigers, werden thuis als comfortabele huissok gedragen. De Turkse gebreide huisslofjes zijn ideale pantoffels. En waarom zou je sokken niet borduren, zoals de klederdrachtkousen uit Duitsland? Ook de kleurrijke ingebreide boorden uit Estland en Letland zijn inspirerend.

Waar sokken nu na slijtage worden weggegooid, werden ze vroeger gestopt om langer mee te gaan. Materiaal was kostbaar, dus bevinden zich in de tentoonstelling ook veel gedragen en gestopte sokken. Bovendien zijn er sokken die op school werden gebreid, waar gaten in zijn geknipt die dan gestopt of in de breisteek gemaasd moesten worden.

In bruikleen kregen we de Noorse sokken van textiel-expert Annemor Sundbo en de Sock Madness competitie sokken van Karin Koopman, oftewel Haastjerepje op de *Ravelry* site. Kortom, laat u verrassen door een laag-bij-de-gronds, maar toch een essentieel onderdeel van onze garderobe, de Sok.

Een korte geschiedenis van met de hand gebreide sokken en kousen

De oudst bekende stukjes breiwerk zijn kussenvertrekken uit Spanje, van rond 1250. De oudst bewaarde gebreide kousen komen uit Egypte, en werden ergens tussen 1250 en 1500 gemaakt van wit katoen met ingebreide blauwe randen en motieven.

Breien won snel aan populariteit. Op een paneel geschilderd door de Spaanse Nicolás en Martín Zahortiga van rond 1465, breit de heilige Quiteria een kindersokje met gekleurde strepen. Ze breit op vijf pennen en vanaf de teen. Ook een wollen kinderkousje (ca. 1580-1600), dat bij archeologisch onderzoek in de Groningse 'gracht van Alva' opdook, is vanaf de teen naar boven gebreid. De maker kende alleen de rechte steek, nog geen averecht. In het graf van Eleanora van Toledo (1519-1562), de vrouw van Cosimo I de' Medici, hertog van Florence, in Italië, zijn echter rode zijden kniekousen gevonden met patronen in zowel recht als averecht. Deze kousen zijn een uitdaging voor hedendaagse brei(st)ers; het patroon staat op de internationale brei-website *Ravelry*.

Eleanora van Toledo (1519-1562)

Tegen het midden van de zestiende eeuw was het breien van sokken en kousen wijdverbreid. Rijkere dames en heren droegen kousen en sokken gemaakt van zijde, terwijl hun armere broeders en zusters genoeg moesten nemen met wollen exemplaren.

In 1589 vond William Lee in Engeland de eerste breimachine uit. Deze leek op een weefgetouw en werd daarom ook wel een 'kousenweefmachine' genoemd. Er kon echter alleen vlak op worden gebreid. Machinaal gebreide kousen hadden dan ook tot in de negentiende eeuw altijd een genaaide naad middenachter. Doordat iedereen zich wel breinaalden kon veroorloven, bleef het handbreien naast het machinale breiwerk bestaan, zelfs nadat de Industriële Revolutie de mechanisatie enorm versnelde. Omstreeks 1870 komen de eerste eenvoudige rondbreimachines op de markt, zodat ook thuis machinaal sokken konden worden gebreid.

Breien met de hand werd voor rijkere dames een tijdverdrijf, maar bleef een noodzaak voor armere mensen. Tot 1974 was breien als onderdeel van het handwerken een verplicht schoolvak voor meisjes. Nu is sokken breien een hobby, die wereldwijd wordt uitgeoefend.

Oude en nieuwe kousen en sokken

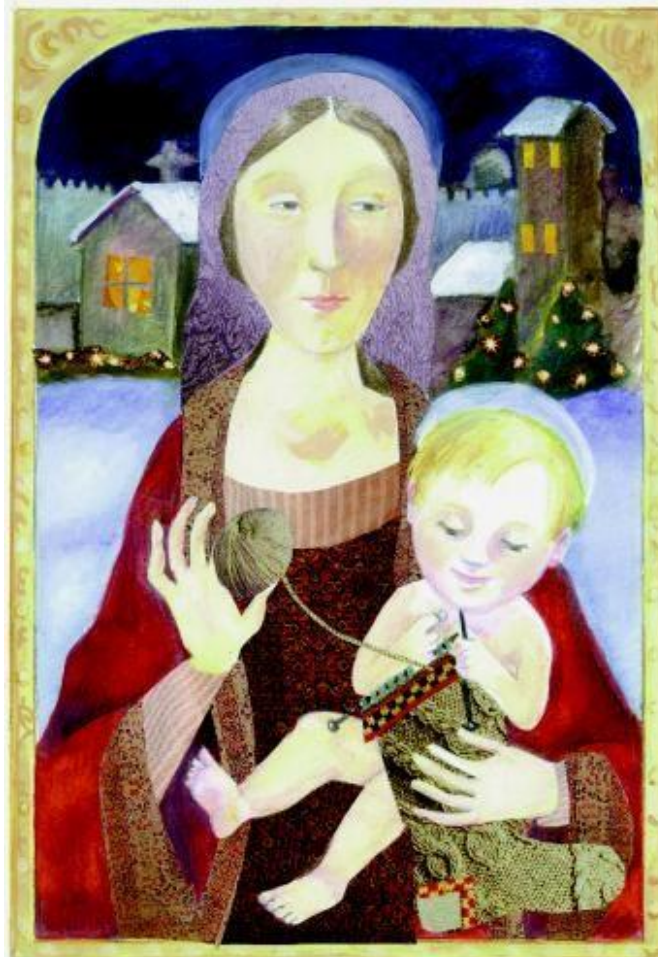
Tussen 1520 en 1550 was er een enorme groei in de populariteit van het breien. Volgens Richard Rutt, in zijn boek *A History of Hand Knitting* (1989), is dat te verklaren door de breipennen van metaal die rond die tijd op de markt kwamen. Vanaf 1550 was het breien helemaal ingeburgerd. Dat weten we uit verschillende bronnen, zoals archeologische vondsten, geschreven documenten (rekeningen, inventarissen), en schilderijen met daarop gebreid goed. Het breiwerk was soms warm en van wol, voor dagelijks gebruik door werkende mensen, maar ook soms erg fijn en van zijde,

voor de rijkere burgerij. Breiwerk werd uitgevoerd in verschillende kleuren, soms met edelmetalen of met ajour- en reliëfpatronen.

Tegen het midden van de zestiende eeuw zijn gebreide kousen daarmee ook gemeengoed geworden. Iedereen heeft ze en draagt ze. De rijken dragen zijden kousen, en de gewone man en vrouw dragen kousen van wol.

Er zijn wel verschillen tussen kousen uit de zestiende eeuw en de moderne, met de hand gebreide kous. Kenmerken van kousen van vroeger zijn:

- Het breisel was compact: 60-80 steken op 10 cm was heel normaal. Het garen (wol, zijde, linnen) was dun gesponnen, sterk getwijd en het werd zo strak gebreid dat er geen rek in het breisel zat.
- De wollen kousen werden vanaf de teen gebreid, de zijden kousen vanaf de boord.
- Er waren verschillende hielconstructies, met vaak een naad onder de voet.
- De kous reikte vaak tot precies boven de knie.
- De kousen hadden geen boordpatroon (zoals één recht, één averecht). Er werden wel afwisselend rechte en averechte steken gebruikt om reliëfpatronen te maken.
- Vanwege het ontbreken van een boordpatroon had de kous bovenaan de neiging om te krullen en af te zakken. Een kousenband net onder de knie moest de kous op zijn plek houden.
- De kousen werden in ribbels gebreid (afwisselend één toer recht en één toer averecht) of in een reliëfpatroon (afwisselend rechte en averechte steken)
- Men breide een schijjnaad die verticaal over de kuit liep.
- Er was geen verschil tussen vrouwen- en mannenkousen, evenmin als bij de schoenen.

Het breien van nu

Vroeger leerde je breien op school, maar sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw wordt het breien niet meer op school onderwezen, behalve op de *Vrije School*, waar zowel jongens als meisjes nog steeds breiles krijgen. Ook de oma's, moeders en tantes van nu beheersen het breien vaak niet meer, zodat jonge kinderen niet meer vanzelfsprekend leren breien.

Brei-opleving

Toch lijkt er een opleving in het breien gaande. Er is een toenemende belangstelling voor ambachtelijkheid en duurzaamheid, en het met de hand breien lift daarop mee. Websites als *Ravelry* en *Pinterest*, *Facebook*, *Instagram* en *YouTube* leveren informatie en ideeën en maken breien aantrekkelijk en toegankelijk. Breien wordt nu vaak op volwassen leeftijd geleerd via breiclubjes, breicursussen en workshops in de lokale breiwinkel. Menigeeen heeft breien en nieuwe breitechnieken geleerd door naar instructiefilmpjes op *YouTube* te kijken. Door deelname aan *Stitch&Bitch*-groepjes wordt het breien gezamenlijk beleefd.

Breimanifestaties

Een paar keer per jaar zijn er grote landelijke breimanifestaties, zoals de *Brei- en Haakdagen* in Zwolle en *Knit&Knot* in Tilburg. Honderden brei- en verwante handelaren presenteren daar hun handel en er zijn tientallen workshops te volgen. Gastsprekers uit binnen- en buitenland geven lezingen. Duizenden bezoekers keren huiswaarts met tassen vol met de nieuwste garens, naalden, accessoires, boeken, en met het hoofd vol met brei-ideeën. Ook op lokaal niveau worden (meerdaagse) breifestivals georganiseerd, zoals *Werkplaats de Schapekop* in Schoonhoven en *Blij Bezuiden* in Koewacht.

Internationale breimanifestaties, zoals de *Shetland Wool Week*, het *Edinburgh Yarn Festival*, het *Fanø Breifestival* en het *Nordic Knitting Symposium* trekken duizenden bezoekers uit binnen- en buitenland.

Er verschijnen honderden breiboeken per jaar, in allerhande talen, en veel daarvan worden vertaald in het Nederlands. Deze boeken worden vaak online besteld. Ook (vertaalde) breitijdschriften zijn populair. Een buitenlands abonnement op bijvoorbeeld een Engelstalig tijdschrift als *Piecework* is heel gewoon.

Er worden breiweken (*knitting retreats*) in binnen- en buitenland georganiseerd. De Baltische en Scandinavische landen zijn populaire bestemmingen. Ook de breicruise is in opkomst. Aan boord worden workshops en lezingen gegeven door bekende brei-ontwerpers en -docenten. The Knitting Guild Association in de VS biedt de mogelijkheid tot het halen van een Master-diploma in *Knitting*.

Trends

Een trend in het breien is het gebruik van fantasiegarens, hand gesponnen garens, luxe garens, hand geverfde garens, garens in verlopende kleuren, zuiver wollen garens, zijden garens en alpacagarens. Het breien van sokken is ook erg populair. Breipatronen voor sokken met inbreiwerk, reliëfbreiwerk en fantasiesteken zijn overal verkrijgbaar.

De constructie van een sok

Iedereen weet wat een sok is. Je trekt dat onbetekenende kledingstuk 's ochtends vaak gedachteloos aan. Maar hoe zou je een sok kunnen omschrijven? Misschien als een soort buis waarvan één kant gesloten is, die is gemaakt van elastisch materiaal en die je aan je voet trekt om deze te beschermen tegen de omgeving? Maar laten we een sok eens wat beter kijken. Welke onderdelen van de sok kunnen we onderscheiden?

Onderdelen

Van boven naar beneden zien we: boord, been, hiel, spie, voet, en teen. Niet elke sok heeft al deze onderdelen. De hiel en spie ontbreken weleens, zoals bij een zogenaamde spiraalsok.

Boord

Boorden zijn meestal elastisch en moeten de sok op zijn plek houden en voor afzakken behoeden. Boorden kunnen op vele (elastische) manieren gebreid worden. Boordsteken bestaan bijvoorbeeld uit afwisselend rechte en averechte steken. Bij fantasie-boordsteken wisselen rechte en averechte steken, samenbrei-steken en omslagen elkaar in eindeloos veel variaties af.

Been

Het beengedeelte kan in lengte variëren van kniehoogte tot enkelhoogte en wordt meest in tricotsteek gebreid, al dan niet met ajourpatronen, kabels en fantasiesteken.

Grote hiel, kleine hiel en spie

De grote hiel is de hiel-flap tussen de enkel en het begin van de voet en kan versterkt worden gebreid. Er zijn veel verschillende, zogenaamde versterkte hielsteken. De kleine hiel is het verlengde van de hiel-flap; verkorte toeren en minderingen zorgen ervoor dat de sok 'de hoek omgaat'. De spie zorgt er door middel van minderingen voor dat de sok vorm krijgt en mooi aansluit op de voet.

Voet

De voet is het gedeelte tussen het been (en hiel/spie) en de teen.

Teen

De teen geeft door minderingen vorm aan de sok en sluit de sok af.

Al deze onderdelen kunnen op ongelooflijk veel manieren gebreid worden. Ook worden sokken niet altijd vanaf de boord naar beneden gebreid, zoals dat gebruikelijk is in Europa, maar soms ook vanaf de teen, zoals bijvoorbeeld in Turkije wordt gedaan.

Sokken uit Europa en het Midden-Oosten: Opvallende verschillen

Sokken kunnen op verschillende manieren worden gebreid. In Europa ligt meestal de ‘rechterpoot’ van de lus op de naald, terwijl dat in het Midden-Oosten de linkerpoot is. Dat vereist een andere insteek en omslag, maar de breiresultaten blijven precies hetzelfde.

Constructie

In het Oosten wordt de sok vanaf de teen gebreid en de hiel wordt later ingebreid. In het Engels heet dat de ‘afterthought’- of ‘peasant’-hiel. In Europa wordt de sok meestal vanaf de boord gebreid en wordt de hiel direct meegenomen.

Patronen

Als we kijken naar het ontwerp van meerkleurige patronen, dan valt op dat in Europa de motieven meestal horizontaal worden gebreid en voor en achter doorlopen (zoals bij het breiwerk uit Shetland). In het Midden-Oosten zijn de patronen meestal verticaal en dan ook nog vaak verschillend aan de voor- en achterzijde. Daarnaast zijn patronen in het Midden-Oosten meestal gekruld en gedraaid, terwijl die in Europa veelal geometrisch zijn.

De Turkse sok

Kenmerkend voor de Turkse sokken is, dat ze vanaf de teen worden gebreid, met een tricotsteek. De teen en de hiel hebben dezelfde constructie. De kleuren zijn soms zacht, maar meestal helder. Er worden vaak drie, vier of zelfs acht kleuren in één toer gebruikt. De namen van de patronen komen van dichtbij huis (‘appel’, ‘walnoot’, ‘oorring’, ‘kever’, ‘mot’). De breisters gebruiken rechte sokkennaalden, en slaan de werkdraad rond hun nek om de draad op spanning te houden. Er wordt met de linkerhand omgeslagen, waarbij de handen over het werk liggen.

Tot de jaren ‘90 leerden Turkse meisjes al op jonge leeftijd om te breien. Voor hun bruidsschat breiden ze speciale sokken voor hun bruidegom en aanstaande schoonfamilie. Tijdens de meerdaagse bruiloft droeg de bruid elke dag andere bontgekleurde sokken. Elke streek had zijn eigen patronen. Verliet een bruid haar dorp, dan nam ze haar patronen mee, die op deze manier werden verspreid.

Kousen uit Tadzjikistan – een paar apart

Bij de kousen uit Tadzjikistan valt meteen het enorme formaat op. De kousen zijn van boord tot teen 90 cm lang en 38 cm breed. De kousen zijn gebreid in twee delen, met onder en boven verschillende motieven. Ze hebben geen hiel, en het voetgedeelte is gepunt. De kousen hebben diepe heldere kleuren en rijke motieven.

Lita Rosing-Schow

De Deense Lita Rosing-Schow (1952) deed onderzoek naar deze unieke kousen. Haar boek *Strik fra Verdens Tag – Knitting in the Pamirs* (Deens/Engels) verscheen in 2018 en is opgedragen aan Henriëtte Hauser, kleindochter van de botanicus Ove Paulsen, die deel uitmaakte van een Deense expeditie naar Tadzjikistan in 1898-1899. Henriëtte erfde de drie paar kousen die grootvader Paulsen mee terug nam uit Tadzjikistan en die de aanleiding waren voor het onderzoek door Rosing-Schow.

Wat maakt deze kousen zo uniek?

Wat maakt de kousen, behalve het formaat, zo bijzonder? Rosing-Schow noemt de diepe, heldere, plantaardig geverfde kleuren, de unieke veelkleurige patronen, waaronder variaties op de *mir-i-bota*, bekend van de beroemde Kashmir-sjaals, en de swastika.

De patronen werden met twee of drie kleuren per toer gebreid, waarbij de patronen in het bovenste gedeelte horizontale of tapijtachtige motieven hebben, op een donkere achtergrond. De motieven op het onderste deel zijn verticaal, in zwart of bruin, op een lichte achtergrond. De boord is bijzonder, met een bundel mee gebreide wollen draden die, indien aangetrokken, de kous op zijn plek houdt. Nergens anders ter wereld werd een kous op deze manier gebreid.

Hoe werden ze gedragen?

De kousen die soms wel tot halverwege het dijbeen reiken, werden gedragen in lage, zachtleren laarzen die op enkelhoogte strakgetrokken werden met een losse, gekleurde wollen band. De kousen werden op hun plek gehouden door ze op kniehoogte vast te binden met een wollen koord of riem, of door de mee gebreide draden aan de bovenkant aan te trekken. Zowel mannen als vrouwen droegen deze kousen.

Hoe werden ze gebreid?

De lokale naam van de kousen is *jirab* of *jurab* (Perzisch) en ze werden door vrouwen gebreid, in het rond, op vier houten breipennen, met de goede kant van het breiwerk naar buiten. De kous werd vanaf de boord gebreid met een speciale opzet die Rosing-Schow de *drawstring*-opzet noemt. Ze werden gebreid zonder hiel. Minderingen in het voetgedeelte vormen een strakke lijn en geven de kous een gepunte vorm.

Dit type gebreide kousen is altijd waardevol en kostbaar geweest. De plantaardige verfpigmenten waren duur, evenals de gebruikte kwaliteit schapenwol. Het breien vereiste een grote vaardigheid. Vandaag de dag worden dit soort kousen niet meer gebreid of gedragen. Gehaakte kousen, vaak van acrylgarens, zijn ervoor in de plaats gekomen. De noodzaak om kousen en sokken te dragen is echter onverminderd groot, door de lage temperaturen tijdens de winter in het hooggebergte.

Naaldbinden

De voorwerpen op dit paneel lijken te zijn gebreid of gehaakt, maar ze zijn geproduceerd met een techniek die ‘naaldbinden’ wordt genoemd. Deze techniek is eigenlijk ‘borduren in de lucht’, met een knoopsgatsteek, waarbij de naald wordt teruggeweven door de voorgaande steken. Elke steek is meteen ‘gebonden’ en kan niet meer los schieten. Het resulterende textiel is aan beide zijden even goed, het voelt aan als geweven textiel, is moeilijk uit te halen en kan extreem dicht en compact zijn, of juist kantachtig.

Oud, maar niet primitief

Naaldbinden is een eeuwenoude techniek die wereldwijd werd en wordt gebruikt. Jager-verzamelaars in Polynesië, Australië en Papoea Nieuw-Guinea, Indianen van Canada tot Zuid-Amerika en alle volkeren in Afrika kennen dezelfde naaldbindsteek, die je ook ziet in de replica van een vondst uit Syrië (uit de Romeinse periode). Indrukwekkend gekleurd naaldbindwerk is bekend uit Peru (de pre-Inca *Paracas*; prachtmantels), uit Australië (de Aboriginal *dilly bags*), uit Papoea Nieuw-Guinea (de *billums*) en uit Mexico (de *maguëy*-tassen van de Maya's).

In West-Europa raakte naaldbinden rond 1800 in onbruik. Complexe naaldbindsteken bleven echter populair in de volkskunst van Finland, maar ook in de Balkan, het Midden-Oosten en daarbuiten, zoals in Iran, Jemen, Koerdistan en Oman. Naaldbinden wordt ook wel ‘Viking-breien’ genoemd, vanwege een aantal textielvondsten in Scandinavië die dateren uit de vroege middeleeuwen (800-1000 na Chr.). Daarin werden dikke wollen garens in lussen om de duim gedraaid. Het resultaat leek meestal op de dikke bruine werkwanten en klompsokken die op het paneel getoond worden. Naaldbinden kan echter ook met fijne garens worden gedaan, en begint dan wat op 3D-naaldkant te lijken, zoals *Oya*, *Point Valsesiana* en *Hollie Point*. Het hoesje met ruitpatronen in ajour is een replica van een patroon in een dertiende-eeuwse handschoen (relik van St. Louis, in Brignoles, Frankrijk). Het origineel werd met dun zijden garen gemaakt.

Voorouder van het breien?

Technisch gezien is naaldbinden niet verwant aan breien, maar de manier waarop later sokken, wanten en handschoenen werden gebreid, zie je al ontstaan bij het naaldbinden. Werksokken en wanten begonnen bij teen of vingers, met een ‘afterthought’-hiel en -duim, zoals ook bij met de hand gebreide sokken. Luxe handschoenen begonnen vaak op moderne wijze bij de boord. De bekende naaldbind-patronen werden simpelweg vertaald naar de betrekkelijk nieuwe techniek van het breien.

Karin Koopman en *Sock Madness*

Sock Madness is een sokkenbrei-wedstrijd. Het is een competitie in snelheid en vaardigheid voor fervente sokkenbrei(st)ers van over de hele wereld. Het wordt georganiseerd binnen de digitale *Ravelry*-gemeenschap.

In 2019 startte alweer de 13de *Sock Madness*-competitie. Er zijn zeven ronden en het patroon wordt voor elke ronde complexer. De tijd om te breien is telkens twee weken. Breiers worden na de eerste kwalificatieronde verdeeld in teams op basis van vaardigheid en snelheid. Er gingen dit jaar zo'n 1800 brei(st)ers aan de slag! Een steeds kleiner aantal van de snelste brei(st)ers van elk team gaat door naar de volgende ronde. In de laatste ronden zijn alleen de snelsten over, en dan wordt er steeds minder tijd gegeven.

Alleen de winnaar in de laatste ronde krijgt een prijs, en die ging in 2013 naar de Nederlandse Karin Koopman. Zij heeft bijna dertig uur aan de laatste opdracht gewerkt. Dit jaar (2019) is zij een van de moderatoren van de wedstrijd. Dat betekent van tevoren patronen verzamelen van ontwerpers uit de hele wereld, en proefsokken breien om te kijken of de patronen goed leesbaar en kloppend zijn. Na de start zorgt zij er mede voor dat voor elke volgende ronde per e-mail een nieuw patroon bij de deelnemers terechtkomt. Als de wedstrijd is afgelopen zijn veel patronen blijvend op *Ravelry* terug te vinden, zodat ook anderen de bijzondere sokken kunnen maken.

Een andere wedstrijd waaraan Karin heeft meegedaan is *Tour de sock*, een snelbrei-competitie tijdens de *Tour de France*. Registratiekosten gaan naar een goed doel (Artsen zonder Grenzen).

Behalve wedstrijdsokken komen er meer sokken uit Karins handen, met patronen die zij vindt in boeken, zoals *Op-art Socks*.

Hier op tafel liggen een aantal voorbeelden van haar werk.

Stoppen en mazen – vroeger een bittere noodzaak, nu weer in de mode

Wie kan er nog sokken stoppen? Sinds het handwerk- en breionderwijs op de lagere scholen in de jaren zeventig van de vorige eeuw na ruim 100 jaar (sinds 1878 was handwerken in de *Lager Onderwijswet* een verplicht vak) is verdwenen, is ook de kunst van het sokken stoppen verloren gegaan. De noodzaak om kapotte sokken en kousen te herstellen is er ook niet meer. Zit er nu een gat in je sok, dan koop je gewoon nieuwe.

Dat was vroeger wel anders. Naast het leren hoe je een kous moest breien, was het kunnen repareren van dunne plekken en gaten in sokken en kousen een verplichte vaardigheid, waar menige vrouw nog beroerde herinneringen aan heeft: Eindelijk met bezwete handjes een katoenen stop- of maaslap gebreid, knipt de juf daar een gat in!

Herstellen van een kapotte sok

Het repareren van een sok kan op verschillende manieren: door te mazen, inbreien of stoppen. Bij mazen en inbreien blijft het karakter van het breiwerk hetzelfde, terwijl dit bij stoppen niet het geval is.

Mazen

Bij het mazen worden er met een maasnaald, met daarin een draad, breisteken gevormd in horizontale en/of verticale richting.

Stoppen

Bij het stoppen wordt met een lange stopnaald een draad door een toer (horizontaal) of rij (verticaal) van steken gehaald. Het stoppen in toeren gebeurt aan de goede of rechte kant van het breiwerk, door op de heenweg de draad door de rechterpootjes van de steken te halen en op de terugweg door de linkerpootjes. Het stoppen in rijen wordt gedaan op de verkeerde of averechte kant, door op de heenweg een rij koppen en op de terugweg een rij verbindingslussen op te nemen.

Inbreien

Is het gat te groot om te stoppen of te mazen, dan wordt er een nieuw stukje ingebreid.

Modern stoppen?

Hoewel er geen noodzaak meer is, staat het stoppen tegenwoordig weer in de belangstelling. Een oude maar geliefde trui vol gaten wordt op een ludieke manier opzichtig gestopt met contrasterend garen. De stoppen mogen gezien worden en dragen bij aan het unieke breiwerk. Deze techniek is onder andere geïntroduceerd door de firma *Tomofholland.com*. Workshops 'stoppen' zijn populair!

Kousen uit de opmerkelijke verzameling van Annemor Sundbø

In de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt, ook in Noorwegen, de belangstelling voor het handmatig weven en spinnen steeds minder, waardoor weef- en spindocente Annemor Sundbø (1949) op zoek moet naar nieuwe middelen van bestaan.

In de buurt van Kristiansand kan ze in 1983 aan de slag in een fabriek voor hergebruikte wol, op één voorwaarde: ze moet de fabriek wel eerst zelf kopen. Ze gaat aan de slag. De *Torridal Tweed en Ulldyne Fabriek* herwint garens uit oud breiwerk voor nieuw te weven (tweed)stoffen en -dekens. Wat er dan nog overblijft wordt gebruikt voor het opvullen van dekbedden, slaapzakken en matrassen.

Hergebruik en behoud van cultureel erfgoed

Terwijl Sundbø in haar fabriek de ontrafel-machine voedt met oud breiwerk realiseert ze zich plotseling hoeveel breiwerk en daarmee breigeschiedenis bij het hergebruik verloren gaat. Ze kijkt om zich heen en ziet de enorme stapels van nog te recyclen brei-afval. Haar machine kan de continue aanvoer van aangeleverd breiwerk nauwelijks aan. Vanaf de Tweede Wereldoorlog is het inzamelen van oud breiwerk erg populair geworden en de oudste restanten liggen onderop. Bovenop de stapels ligt het meer moderne, vaak onafgemaakte breiwerk.

Sundbø besluit interessant oud breiwerk apart te leggen en onderzoek te doen naar breitradities, inmiddels officieel erkend als cultureel erfgoed in Noorwegen. Het hergebruik van wollen stoffen is in Noorwegen al sinds lang gebruikelijk. Oud breiwerk bracht veel geld op, vanwege een tekort aan wollen garens, onder andere door importverboden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Sundbø snuffelt verder in haar afvalberg en vindt bijvoorbeeld een paar identieke, gebreide inlegzolen met een patroon van een achtpuntige ster. Zij besluit dit soort sterren te verzamelen en uit te vinden waar het patroon vandaan komt. Ze vindt een soortgelijk patroon op een zogenaamde rozentruï uit Nordfjord. De ster wordt daarom ook wel 'de roos' genoemd. Het rozen- of sterrenpatroon en allerlei variaties werden daarna teruggevonden op allerlei gebreide kledingstukken uit de afvalberg, zoals op de kousen die hier in de tentoonstelling te zien zijn. Het zijn kousen die zijn gered uit de afvalberg van de *Torridal Tweed Fabriek* van Annemor Sundbø.

Het hergebruik van stoffen en garens is inmiddels opnieuw populair vanwege klimaat- en milieuvraagstukken. Recent onderzoek (*Rijkswaterstaat, MilieuCentraal*) wijst uit dat kleding gemaakt uit hergebruikte wol de minste milieu-impact heeft.

De online brei-gemeenschap van *Ravelry*

In de tentoonstelling liggen diverse varianten van het sokpatroon *Philosopher's Walk Socks* van *PleximoPatterns*. Het is een mooie mengeling van hedendaagse en traditionele invloeden. Het patroon en de naam zijn gebaseerd op het *Philosopher's Walk*-voetpad op het universiteitscomplex in Toronto, de woonplaats van de ontwerper, Lesley Melliship. Een kronkelend voetpad loopt langs deze gebouwen en de ontwerper doet de aanbeveling de wandelsokken aan te trekken en al filosoferend het kronkelige voetpad te volgen. Dit prachtige patroon is rechtstreeks afkomstig van de *Ravelry*-website.

Wat is *Ravelry* precies?

Ravelry is een brei-gemeenschap, in 2007 opgestart door Jessica en Casey Forbes. Als fervente blogster vond Jessica het steeds moeilijker overzicht te houden van wat er in de breiwereld gebeurde. Casey, Jessica's man, werkte in de IT en bouwde daarom voor haar een website, waarop Jessica allerlei zaken rondom haar hobby kon bijhouden: foto's, notities bij projecten, garenvoorraad, interessante patronen... Jessica nodigde wat breivrienden uit, die zelf weer hun vrienden uitnodigden en twaalf jaar later, in 2019, zijn er bijna 8,5 miljoen leden.

Wat biedt *Ravelry* al die miljoenen gebruikers?

Ravelry biedt een digitaal notitieboekje waarin je van alles kunt bijhouden, zoals je breiprojecten met foto's, garenkeuze, maat, gebruikte naalden, enz. Al die informatie is voor iedereen beschikbaar. Heel wat uitgevers voeden deze database met titels van hun breiboeken. Naast een notitieboekje is het dus ook een immense bibliotheek.

Daarnaast is *Ravelry* een marktplaats. Ontwerpers bieden digitale patronen aan, waarbij de prijzen variëren van gratis tot iets meer dan tien euro, afhankelijk van hoe populair een ontwerper is en de complexiteit van het patroon.

Ook kun je je aansluiten bij forums of zelf een forum starten, zoals *historisch breien*, *Noors breien*, *tour-de-sock*, enz. Momenteel zijn er bijna 20.000 forums en er komen dagelijks nieuwe bij.

Een greep uit de cijfers

Momenteel zijn er op de *Ravelry*-site 365.000 breipatronen beschikbaar, waarvan 126.000 gratis en 253.000 te koop. De meeste patronen zijn in het Engels, maar ongeveer 900 zijn Nederlandstalig. Daarnaast zijn er patronen in het Russisch, Arabisch, Welsh, enz.

Hoe zit het met de sokpatronen?

De *Ravelry*-site biedt ook een kleine 30.000 sokpatronen aan, waarvan 19.000 te koop en meer dan 9.000 gratis.

Tot slot

Het lidmaatschap van de *Ravelry*-gemeenschap is gratis. De gegevens van de gebruikers worden niet gebruikt om winst te maken. De websitebeheerders maken winst door een kleine commissie te vragen aan ontwerpers die patronen verkopen. Deze commissie is afhankelijk van de omzet van de ontwerper. Op die manier willen ze beginnende of kleinere ontwerpers steunen.

De zijden kousen van Texel: een reconstructieproject

De meest spectaculaire textielvondsten van de afgelopen jaren zijn in 2014 ontdekt in een scheepswrak. Het schip zonk tussen 1645 en 1660 nabij het eiland Texel. Velen zullen zich de kleurrijke zijden jurk herinneren die enkele maanden te zien was in het plaatselijke museum *Kaap Skil*, met de kaftan, een paar fijne gebreide zijden kousen en de overblijfselen van een rode cape. De naam en eigenaar van het schip zijn niet achterhaald, maar afgaande op de bouw, de kanonnen en het gereedschap en aardewerk van de bemanning gaat het waarschijnlijk om een groot (ca. 40 meter lang) en bewapend Nederlands koopvaardijship, dat persoonlijke bezittingen van rijke mensen vervoerde, naast een lading bestaande uit palmhout (*buxus sempervirens*) en mastiek (hars) uit de Middellandse Zee.

In 2018 heeft het *Textile Research Centre* een project geïnitieerd dat zich richt op de zijden kousen die in het wrak zijn gevonden. Deze kousen waren in zeer goede staat toen ze uit het water werden opgedoken. We weten niet precies waar deze kledingstukken in het wrak zijn gevonden en het is dus niet duidelijk dat ze bij de jurk horen en van dezelfde persoon zijn. Het project bestond uit een analyse van de kousen en het maken van meerdere reconstructies door een groep van 100 vrijwilligers.

De geschiedenis van de zijden kous

Gedurende de middeleeuwen en ook de periode daarvoor droegen mannen en vrouwen genaaide broeken of kousen. Deze kousen – of *hosen* – waren gemaakt van geweven stof die schuin op de draad geknipt was en daardoor een beetje rekbaar was. Aan het begin van de 16^e eeuw veranderde de mode onder invloed van de adellijke hoven in Zuid-Europa. Hier kwam de gebreide zijden kous in zwang. Deze werd door zowel mannen als vrouwen gedragen en sloot nauwer om het been. Deze mode werd binnen korte tijd overgenomen door de adel in de Noord-Europese landen. De broeken van de mannen werden steeds korter en het been werd bedekt met strakke zijden kousen die het been mooi lieten uitkomen. Aanvankelijk waren zijden kousen zo duur dat ze waren voorbehouden aan koningen, maar in de tweede helft van de 16^e eeuw werd het aanbod van zijden kousen steeds groter en daalde de prijs aanzienlijk. Tegelijkertijd nam de productie van wollen gebreide kousen enorm toe en deze werden in allerlei kwaliteiten gemaakt. Breien veranderde in korte tijd in een ambacht waarin veel mensen – met name armen en kinderen - werk vonden. Deze breiers maakten kousen voor alle lagen van de bevolking: variërend van grove wollen, tot zeer fijne zijden kousen.

Hoe werden de Texelse zijden kousen gemaakt?

Zijden kousen werden aanvankelijk met de hand gebreid op metalen breipennen. Ze werden gemaakt van haspelzijde. De zijde is dus niet gesponnen, maar uit een groot aantal cocons tot één draad van 0,4-0,55 mm dikte getrokken. De kousen zijn in het rond gebreid, van boven naar beneden. De stekenverhouding is zeer fijn, met 83 steken per 10 cm in de breedte en 100 toeren per 10 cm in de hoogte. In deze periode was het al mogelijk om machinaal te breien, maar de breimachines waren nog niet ver genoeg ontwikkeld om in het rond te breien. Ook konden de breimachines uit deze periode nog niet zo'n fijne stekenverhouding produceren en konden ze geen rechte en averechte steken afwisselen. De Texelse kousen moeten dus wel met de hand zijn gebreid.

Het is opvallend dat deze gebreide kousen een aantal “siernaden” hebben die gebreid zijn met averechte steken. Zo hebben de kousen een lijn van ribbelsteken op de midden-achternaad en onder de voet. Deze siernaden zijn geen echte naden, maar liggen wel op precies dezelfde plaats als waar de genaaide *hosen* hun naden hebben. Men gebruikte klaarblijkelijk de pasvorm van de genaaide *hosen* als voorbeeld voor het patroon van de gebreide kous.

Gladde versus gegomde zijde

Een zijdevezel bestaat voor ongeveer 30% uit natuurlijke gom of *sericine* wanneer het uit een cocon wordt gehaald. Deze gom wordt verwijderd door de zijde in zeepwater uit te koken, maar het is niet helemaal duidelijk in welke fase van het productieproces van de zijden kousen dit plaatsvond. Het verwijderen van de *sericine* maakt de vezels zacht en glanzend, maar ook erg kwetsbaar. Om deze reden werd zijde vaak ontgomd nadat het proces van spinnen, weven en breien was voltooid. Historische recepten geven inderdaad aan dat het gebruikelijk was dat de verver de zijde eerst ontgomde voordat hij het verfdde en er zijn veel recepten die instructies geven hoe (zijden) kousen in hun geheel geverfd kunnen worden. Als het inderdaad zo was dat ontgommen en verven deel uitmaakte van hetzelfde proces, uitgevoerd door één en dezelfde vakman (de verver), is het waarschijnlijk dat kousen uit gegomde zijde werden gebreid en vervolgens naar de verver werden gestuurd voor ontgommen en verven.

Tijdens het reconstructieproject hebben de vrijwilligers zowel met gladde als gegomde zijde gebreid. Ze ontdekten dat breien met gegomde zijde gemakkelijker en (vaak) sneller gaat. Na het ontgommen werden de gebreide kousen op een houten mal gespannen totdat ze exact de juiste maat hadden.

De drager van de kousen

Een aantal van de belangrijkste vragen die vanaf het begin gesteld zijn, gaat over de eigenaar of drager van de kousen. Waren ze van een man of een vrouw? Waren ze nieuw of gebruikt? En hoorden ze bij dezelfde garderobe als de zijden jurk uit het wrak? Zowel mannen als vrouwen droegen in de 17^e eeuw kousen. Bij vrouwen vielen de kousen doorgaans grotendeels weg onder lange rokken, maar dat weerhield hen er – aldus een tijdgenoot - niet van om rijk gedecoreerde kousen te dragen.

Op schilderijen uit deze periode zien we dat vrouwen kousen droegen die tot vlak onder de knie reikten. Mannen daarentegen droegen vaker kousen tot boven de knie die daar met een kousenband werden vastgezet. De kousen van Texel hebben een lengte van 60 cm en kunnen op een modern been tot ver boven de knie worden opgetrokken. Een dergelijke kouslengte past beter bij een mannen- dan bij een vrouwenkous. De voetlengte van de kousen is 24 cm, wat overeenkomt met de huidige schoenmaat 37. Aan het einde van de middeleeuwen was dit de meest gangbare volwassen schoenmaat en zal daarmee zowel een mannen- als vrouwenvoet gepast hebben.

